

CIGÁNY KATONAI MUNKASZÁZADOK MAGYARORSZÁGON 1944—1945-ben

A helyi hatóságok 1944 tavaszán még immel-ámmal ugyan, de végrehajtották az ország nagy részén a cigányrazziát. Július elejéig azután minden energiájukat a vidéki zsidóság deportálásának zökkenőmentes lebonyolítása foglalta le. A Belügyminisztériumban és a Honvédelmi Minisztériumban sem értek rá a cigányokkal foglalkozni. Csak a zsidódeportálások után kezdték el a BM és a HM illetékesei azt fontolgatni, hogy a zsidó katonai munkaszázadok mintájára külön katonai cigány munkaszázadokat állítanak föl.

1944 szeptemberéig a cigányokat, legalábbis azokat, akiknek állandó bejelentett lakásuk, otthonuk volt, dolgoztak, a magyar hadseregbe minden megkülönböztetés nélkül besorozták. A cigányokat a Honvédelmi Minisztérium nem tekintette külön nemzetiségnek. Amikor 1944. augusztus 4-én a Honvédelmi Minisztérium a 18—42 éves férfiak nemzetiségét vizsgálta, kivételt téve az álmományban levő munkaszolgálatra utalt nemzetiségekkel és zsidókkal, akikre vonatkozóan már részletes adatok is rendelkezésre állottak, a felsorolásban a magyarokat, ruszinokat, románokat, szerbeket vették figyelembe, a cigányokat külön nem tüntették föl.¹

Maguk a cigányok is önérzetesen hivatkoztak arra, hogy a magyarokkal együtt harcoltak már az I. világháborúban és nincs ez másként 1939 után sem.²

Az a tény, hogy a hadseregbe besorozott cigányok családtagjainak éppúgy járt a hadisegély, mint a magyar honvédek hozzátartozóinak, a szélsőjobboldali Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezetét is fölháborította, de hiába protestáltak, a cigányok tovább harcoltak együtt a magyarokkal.³

Ráczpali Lajos szolnoki cigánybíró nyugodt öntudattal írhatta kérvényében 1944. szeptember 12-én: „Jelenleg 4 fiam teljesít katonai szolgálatot, akik közül egyet a vett értesülés szerint hősi halottként elvesztettem.”⁴

Mindenfajta központi intézkedés, rendelet és utasítás nélkül 1944 nyarán Magyarországon több megyében is igénybe vették, honvédelmi munkajeggyel, mezőgazdasági munkára azokat a cigányokat, akik önként nem szegődtek el dolgozni. Így járt el saját hatáskörében a körmendi járás főszolgabírája is, aki 1944. augusztus 24-én jelentette alispánjának, hogy körzetében az összes

¹ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL), HM elnöki i. 908. Bbk. 1. ny./1944. A nyilas HM ezzel szemben még végörében is számon tartotta a cigányokat. Erről tanúskodik a 46. 200/1/a — 1945. HMH rendelet, amely a Hungarista Hadsereg felállításáról intézkedett. (Gyepűszállítás II., Beregfy saját kezű aláírásával jelent meg.) A rendeletben szó szerint a következő olvasható: „Nemzetiségi legénység esetén jelentendő, hogy a meglévő létszám hogyan oszlik meg százalékosan nemzetiség szerint (pl. 90% cigány).” HL, 6833/1945. március 8.

² Komárom Megyei Levéltár (a továbbiakban: KML), esztergomi polgármester i., 9135/1944. sz. alatt található az Igazságügyminisztériumhoz 1939-ben (dátum nélkül) csatolt hatósági szegénységi bizonyítványok alapján írógéppel írott kérvény, aláírói Sárközi Györgyné és Horváth Dánielné. Mint a kérvényből kiderült házukban 15 éve laknak és bár „saját költségünkre építettünk lakást”, most ki akarják őket lakoltatni.

„Sem nem loptunk és katonákat adtunk '14-ben a háborúba és most is ott vannak a katonáink Léván besorozva. Budapesten megtűrik a cigányokat, nem zaklatják őket, mint minket folytonosan.”

³ Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete Ipari és Kereskedelmi Főtitkárságának 1943. április 14-én kelt beadványa Szentendre polgármesteréhez. Pest Megyei Levéltár/Vác, szentendrei polgármesteri i., 2223/1944.

⁴ Szolnok Megyei Levéltár, szolnoki polgármesteri i., 21. 286/1944.

cigányok nyilvántartásba vannak véve, a cigányok többsége pedig saját létfenntartásáról „mezőgazdasági munkáknál napszámkeresetből” gondoskodik. „Az önként munkát nem vállaló cigányokat mezőgazdasági munkára igénybe vettem.”⁵

Ahogy a háború egyre inkább közeledett a Kárpátokhoz, úgy vált egyre sürgetőbb feladattá minden magyarországi állampolgár bevonása a haditermelésbe és a hátszói munkálatok elvégzésébe. Már 1943 folyamán felállították a HM utasítására, elsősorban a bányászok megsegítésére, nemzetiségi (szerb, román, ruszin) munkaszázadokat.⁶

1944. május 8-án azután a belügyminiszter rendeletet adott ki (természetesen a mindig és mindenre alkalmazható 1939 II. tc-re hivatkozva) az egyetemi és főiskolai hallgatók, valamint a 17. életévüket betöltött középiskolások honvédelmi munkába állításáról.⁷ A rendelet hozzávetőlegesen 30 000-re becsülte a 17 éven felüli, de egyetemen vagy főiskolán végbizonyítványt még nem nyert ifjak számát, akiket a „Diákok Honvédelmi Munkaszervezete” elnevezés alatt felállított szervezettől lehetett igényelni. A rendeletet a HM munkaügyi főcsoportfőnöke, vitéz Henney altábornagy az 1944. március 30-án a HM-ben megtartott tárcaközi értekezleten terjesztette elő; a rendelethez mellékelt feljegyzés dátuma 1944. április 17.

Két nappal később a Minisztertanács előtt Henney altábornagy a munkaerőgazdálkodásról szóló előterjesztésében többek között javasolta „munkakerülőknek munkaszázadokba való beszervezését”. Előterjesztését a minisztertanács elfogadta azzal, hogy ebben a tárgykörben az igazságügyminiszter a HM XII. osztályának csoportfőnökével közvetlenül tárgyalja meg a szükséges intézkedéseket.⁸

Két hónappal később az Országos Munkaerőgazdálkodási Bizottság feladatait vitatta meg a magyar kormány. Az OMB feladatainak 6 c pontját is elfogadta a Sztójay-kabinet, amely így hangzott: „A munkakerülők, lézengők, valamint az évnek csak bizonyos szakában foglalkoztatott személyek munkaképességük határáig termelő munkára szoríttassanak.”⁹

Ennek alapján jelent meg az 1850/1944. sz. ME rendelet,¹⁰ amelynek alapján a BM a HM-mel közösen fölléphetett a munkakerülőknek és lézengőknek „munkára kényszerítése érdekében. Ennek a rendeletnek az alapján a HM Szentkirályszabadján honvéd építő munkatábort állított föl. Mint azt a minisztertanácson dr. Fábián Lajos vezérkari ezredes, a HM munkaügyi főcsoportfőnök helyettese 1944. szeptember 7-én elmondta, a tábor befogadó képessége 2000 fő, „azonban 5000 főig fejleszthető”.¹¹

5 A körmendi főszolgabíró 47/1944. sz., augusztus 24-i jelentése az alispánnak. Vas Megyei Levéltár, alispáni i., 3604/1946.

6 Erről tanúskodik Nikolits Mihály főispánnak, Baranya vármegye és Pécs szabad királyi város OM kormánybiztosának 361/OM 1944. június 2-i utasítása, amely katonai munkásszázad részére férőhely biztosítását írta elő. Az iratból kiderül, hogy bányamunkás utánpótlás céljából a széntermelés fokozására a honvédelmi miniszter úrtól már az elmúlt év tavaszán és őszén katonai munkásszázadokat igényeltek és kaptak. Annak idején — jegyzi meg az irat — 5006-os sorszám alatt 1/2 nemzetiségi (szerb) katonai munkásszázad (100 dolgozó fő) és 9044-es sorszám alatt [egy] nemzetiségi [katonai munkásszázad] (román) 200 dolgozó fővel érkezett a körzetbe és, mint a rendelet megjegyzi, azok „működnek is zavartalanul”. „Ertesítettünk: 8103 nemzetiségű (ruszin) munkásszázad a közeli napokban érkezik és ezek részére kérnek férőhelyet.” Baranya Megyei Levéltár, a pécsi járás főszolgabíróségának i., 4081/1944.

7 Belügyminisztérium (a továbbiakban: BM), 363. 245/1944. XVIII. OM rendelet

8 Országos Levéltár (a továbbiakban: OL), Min. tan. jkv. 1944. április 19.

9 OL Min. tan. jkv. 1944. június 10.

10 *Budapesti Közlöny*, 1944. 115. sz.

11 OL Min. tan. jkv. 1944. szeptember 7.

Dr. Fábián Lajos ezredes kitért arra is, hogy a HM a tolonházakban összegyűjtött őrizeteseik átadását is kérte a BM-től, hozzáfűzve: „A munkatáborba utaltak repülőtér építési munkát fognak végezni.”¹²

Ezek után a HM munkaügyi főcsoportfőnökének helyettese tájékoztatta a kormányt arról, hogy „A cigány munkásszázadok felállítását a HM augusztus 23-án elrendelte. Az összegyűjtésüket szeptember 20-ra kell befejezni. Kb. 50—60 munkásszázadra (10—12 000 fő) lehet számítani. A repülőtér építésénél alkalmazott diákszázadok felváltására lesznek elsősorban alkalmazva. A gazdasági tárcák e századokból nem igényeltek. Esetleg lehetséges lesz felváltás mellett nemzetiségi (román, szerb) munkásszázadokat szabaddá tenni más munkafeladatra.”¹³

A tájékoztatóból nem derül ki világosan, hogy kiket, milyen cigányokat is akart a HM ezekbe a munkásszázadokba bevonultatni. Az eredeti „szigorúan bizalmas!” HM rendelet viszont világosan fogalmazott: A Belügyminisztériummal „karöltve” az ország egész területén a kóbor cigányok és a letelepedett, foglalkozás nélküli cigányok közül a 18—52 éves, tehát az 1892-től 1926-ig született „összes munkabíró cigány férfiakat” kívánták összegyűjteni. Ezek összegyűjtését a rendőri és csendőri szervekre bízta, szükség esetén ezek igénybe vehették a körzetükben található katonai alakulatokat is. Első ütemben a kóbor cigányokat, második ütemben a „foglalkozás nélküli letelepedetteket” parancsolta meg a HM előállítani. A cigány munkásszázadokat 213 főre tervezték, de mint azt a HM rendelet is világosan leszögezte: Tekintettel arra a körülményre, hogy nincsenek hozzávetőleges adatok sem az egyes hadtestparancsnokságok területén felállítható cigány katonai munkásszázadok számára, sem pedig, hogy melyik bevonulási központnál hány század lesz fölállítható, e századok hadrendi számozására akként intézkedem, hogy a felállított bevonulási központ száma számlálóban, az ott fölállított cigányszázad sorszáma pedig a nevezőben szerepeljen . . . pl. az 1/2 cigány katonai munkásszázad a nagykáta bevonulási központnál felállított második század lesz.”

A HM rendelet a továbbiakban megállapította: „Országosan többre, mint 56—60 századra számítani nem lehet. Lesznek tehát oly bevonulási központok is, melynek területén aligha lesz cigányszázad megalakítható.” A cigány századok keretében minden egészségügyi tiszthelyettesi helyre egy zsidó orvost, valamint minden századhoz egy zsidó mérnököt is beosztottak.

A vitéz Hennyey altábornagy aláírásával megjelent rendelet részletesen szabályozta a századok felszerelését is, a cigány munkaszolgálatosoknak saját polgári ruhájukban és a rendeletben rendszeresített megkülönböztető jelvény elkészültéig nemzeti színű karszalaggal a karjukon kellett dolgozniuk. A gondos rendeletalkotó az előírásoknak megfelelően megállapította, hogy a cigányok is jogosultak a ruhakoptatási díjazásra.

„A cigányok összegyűjtését folyó évi szeptember 20-ig be kell fejezni” — szögezte le befejezésül Hennyey altábornagy.¹⁴

A Belügyminisztérium VII. (közbiztonsági) osztályának alosztályvezetőjévé 1944. május 9-én Jaross Andor nevezte ki dr. Perlaky Gyulát, miniszteri osztálytanácsosi rangban. Perlaky Gyula aláírása szerepel azon az 1944. szeptember

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ HL HM eln. 6797/1944. 1699. sz. 1944. aug. 25. MbK.

2-án kiadott „Sürgős!” és „Szigorúan bizalmas!” jelzéssel ellátott rendeleten, amely a HM rendeletnek megfelelően, annak legfontosabb részeit szó szerint megismételve, előírta a rendőri és csendőri szerveknek a kóbor és letelepedett, foglalkozás nélküli cigány férfiek összeszedését és átadásukat az illetékes honvédpáncsnokságoknak.¹⁵

Ismételten hangsúlyozni szeretném, hogy ez a HM—BM közös rendelet az első olyan rendelet, amely 1944-ben a magyarországi cigány lakosság egy részét érinthette. A rendeletben nyomát sem találjuk annak, hogy megalkotói akár csak bármilyen óvatos formában is, de megpróbálták volna meghatározni, hogy ki tekinthető cigánynak. Az alsó fokú és a cigányok összegyűjtését ténylegesen végző rendőri és csendőri erőkre bízták annak eldöntését, hogy kit minősítenek letelepedett, de állandó foglalkozással nem rendelkező cigánynak, és kit kóbor cigánynak, ami az érintettek szempontjából egyáltalán nem volt mindegy, mert először a kóbor cigányokat próbálták meg (már ahol egyáltalán megpróbálták) összegyűjteni. A HM, mint láttuk, 10—12 000 fő begyűjtését remélte, ám ez a várakozása minden bizonnyal illúzióknak bizonyult. Hajdú-Bihar és Szolnok vármegyébe a 15.740/1944. sz. BM rendelet 1944 szeptemberében már el sem jutott, annál közelebb ért viszont a front.¹⁶ Szegeden a polgármester ugyan megkapta a rendeletet, de csak annyi ideje volt, hogy utasítsa a városi belterületi első fokú közigazgatási hatóság vezetőjét, hogy „szükség esetén álljon a m. kir. rendőrkapitányság rendelkezésére”.¹⁷

Hennyey altábornagy szemszögéből megítélve siralmas eredményt — pontosabban fogalmazva: eredménytelenséget — hozott a Pest megyei cigány munkaszázad-akció is. Szentendréről szeptember 28-án azt jelentette a polgármester, hogy városában „összegyűjthető” cigány nincs.¹⁸

A kalocsai főszolgabíró járásából egyetlen cigányt sem adtak át a HM-nek. A süködsi főjegyző meg is indokolta, hogy miért: „Jegyzőségem területén a rendeletben felsorolt cigányok nincsenek. Akik vannak, azok mind napszámos, sommás és aratási munkákat végeznek.”¹⁹

A nagyváradai alispán ugyan megkapta a rendeletet, de csak annyi ideje volt, hogy az irat hátoldalára az alábbiakat írja fel — minden bizonnyal a helyi csendőrpáncsnokságnak szándékozott átírni —: „Felkérem sziveskedjék közölni a cigányok összegyűjtése iránt történt-e valami intézkedés, és a csendőrség egyéb irányú elfoglaltsága miatt van-e kilátás arra, hogy a rendelet értelmében a szükséges intézkedések szeptember hó 20-ára foganatosíthatók lesznek-e?”²⁰

15 BM 15. 740/1944. VII. res. — Pest Megyei Levéltár, alispáni i., 52.298/1944.

16 A főispáni, alispáni, valamint a polgármesteri iktatók és mutatók alapján az derül ki, hogy a cigány katonai munkásszázadok felállításáról szóló BM—HM rendeletet nem kapták meg Debrecenben. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár. A szolnoki polgármesteri és községi iratok (a vármegyei iratok a II. világháború idején megsemmisültek), miközben bőven tudósítanak a zsidókkal kapcsolatos intézkedésekről, nem tudósítanak a cigány katonai munkásszázadok felállításáról, az alispán valószínűleg nem kapta meg a 15.740. BM—HM rendeletet, vagy pedig ha megkapta, nem küldte szét az alárendeltjeinek. Szolnok Megyei Levéltár/1944.

17 A szegedi polgármester 91/1944. sz., biz., szeptember 11-én kelt utasítása, Csongrád Megyei Levéltár, Szeged város polgármesterének i., elnöki bizalmas.

18 A szentendrei polgármester 5754/1944. sz., szeptember 28-án kelt jelentése az alispánnak. Pest Megyei Levéltár/Vác, szentendrei polgármesteri i.

19 Bács-Kiskun Megyei Levéltár, kalocsai főszolgabíróság i., 4959/1954. A süködsi főjegyző 2996/1944. sz., szeptember 19-én kelt jelentését l. a fenti szám alatt.

20 Nagyváradai alispán 442/1944. eln. OL, BM, Reservált i., K. 149. 278 cs./1944. 17. tétel

Azt biztosan lehet tudni, hogy Ceglédről 8 cigányt a megadott határidőig összegyűjtöttek és átadták a helyi honvéd állomásparancsnokságnak. A precíz polgármester pontos névsort is készített és azt mellékelte jelentéséhez.²¹

A kassai rendőrkapitány 1944. szeptember 30-i jelentésében beszámolt a szlovákiai felkelésről is, megemlítve: „Tény azonban, hogy a partizánok mellé állott szlovák katonaság nagyrésze odahagyta azokat, úgy, hogy a keleti részen tevékenykedő partizáncsoportok legnagyobbbrészt csupán közép- és nyugat-szlovák polgári egyénekből, *cigányokból* (az én kiemelésem — K. L.), valamint csekély számban ejtőernyővel telepített orosz agitátorokból és katonai vezetőkől állnak. ... A m. kir. BM úr 17540//1944/VIII. res szám alatt cigány katonai munkásszázadok felállítására tárgyában kiadott rendeletének végrehajtása során fo. é. szeptember 15-én megtartott razzia alkalmával 73 cigányszármazású egyént vettem őrizetbe és adtam át a m. kir. 8. honv. kerületi parancsnokságnak Kassán, munkásszázadba való besorolás céljából.”²²

Gyöngyös körzetéből 1944 őszén „a razziák során 40 fő cigány lett a honvédség kötelékébe átadva” — jelentette a gyöngyösi kapitányság detektívcsoportja 1944. szeptember 11-én.²³

Bár az alaprendeletben erről nem volt szó, több helyen a börtönökből és internáló táborokból is átadták a cigányokat a honvédségnek.²⁴ Erre a gyakorlatra utal az a bizalmas BM rendelet is, amely 1944. szeptember 20-án előírta, hogy a hátország munkateljesítményének fokozására sűrű razziákat kell tartani, a munkakerülőket, alkalmi munkásokat, állandó bejelentett lakással nem rendelkezőket pedig internálni kell — katonai munkatáborba.²⁵

Bizonyos, hogy Somogy és Baranya vármegyében 1944 őszén összeszedték azokat a cigányokat, akiket a rendelet szerint be kellett gyűjteni. Kaposvárról jelentette a rendőrkapitány, hogy az évi rendes II. cigányrazziát október 4-én 6 órától 10 óráig tartotta meg Kaposvár város területén, de: „a razzia eredményre nem vezetett, mert pár héttel előbb tartotta meg hatóságom a m. kir. belügyminiszter úr rendeletére azt a cigányrazziát, amelynek célja a kóbor- és munkakerülő cigány férfiak katonai munkatáborba való (sic!) szállítása volt.”²⁶

A tabi járási főszolgabíró valószínűleg fölbosszanthatta a cigányrazziák eredményéről ismételtlen jelentést kérő főnöke, ment október 4-én, meglehetősen udvariatlanul, a következőket írta: „... legutóbbi kormányintézkedések sze-

21 A ceglédi polgármester 1944. szeptember 20-i jelentése, Pest Megyei Levéltár alispáni i., 52. 298/1944.

22 A kassai rendőrkapitány 8/23—1944. biz. sz., szeptember 30-i jelentése OL—K149 Bm res. PIA 651/2/1944—4—1006—VII.

23 A gyöngyösi kapitányság detektívcsoportjának 228/2—1944. sz., november 11-én kelt jelentése. Heves Megyei Levéltár, gyöngyösi államrendőrségi i. A jelentésben még az is szerepel, hogy: „32 fő kommunisztagyánus, és a mai társadalmi rendre aggályos egyén lett a kistarcsai internáló táborba szállítva”.

24 A Déli Hadművelési Terület kormánybiztosának 147/1944. sz., október 16-i rendeletében szó szerint a következőket írja a M. kir. pécsi IV. csendőrkerületi parancsnokság átiratára hivatkozva: „... a munkaszolgálatra behívott, valamint egyes kir. ügyészségek által munkára kiadott cigányok közül többen megszöktek ...”.

25 BM 16.205/1944. VII. res. szeptember 20-án kelt rendelete vitéz Király Gyula ezredes aláírásával. Heves Megyei Levéltár gyöngyösi államrendőrségi i., 228/2—1944. biz.

Király ezredes a 15.999/1944. VII. res. BM rendeletre hivatkozva küldi katonai munkatáborba a munkakerülőket, stb. Az eredeti rendeletet az eddig rendelkezésemre bocsátott BM iratok között nem találtam meg. Tartalmára utal a kőszegi főszolgabíró 1944. szeptember 20-i jelentése, amely szerint a fentebb megjelölt rendelet alapján kiadott HM 170.570/1944. ein. 45. sz. rendelet értelmében „A rendőrhatalom őrizet alá helyezett 18-60 éves munkaképes férfiakat hadkötelezettségi alapon honvédelmi munkára” igénybe kell venni. Vas Megyei Levéltár, kőszegi főszolgabírói i., 124/1944.

26 A kaposvári rendőrkapitány 231/3—1944. sz., október 12-én kelt jelentése. Somogy Megyei Levéltár, alispáni i., 9—405/18. 045/1947.

rint a kóbor cigányok munkatáborba való elszállítása megtörtént, éppen ezért arra kérem Alispán urat, hogy a további jelentések bekívánását szíveskedjék megszüntetni.”²⁷

Bükkösd községből is (Baranya vm.) elvitték a kóbor cigánynak minősítettek²⁸ és hogy milyen alapon válogattak a csendőrök, legalábbis például a siklói járásban (Baranya vm.), arra érdekes adalékkal szolgált a siklói főszolgabíró október 4-i jelentése, amelynek legfontosabb része így hangzik: „Tisztelettel jelentem, hogy a cigányokat 276/el. 1944. alispáni rendelettel közölt BM r. alapján vitték el katonai munkásszázadokba. A rendelet b) pontja szerint a letelepedett, foglalkozás nélküli cigányokat is össze kellett szedni. A végrehajtó csendőrök foglalkozás nélkülinek minősítették azokat, akiknek szerződésük nem volt. Az elvitt cigányok egy része mezőgazdasági napszámos, így szerződése nincs. Azonban nap nap után járnak napszámba. Elvitelük az őszi munkálatokat késlelteti. Miután nevezettek erődítési munkálatokra veszik igénybe, a honvédelmi célra tekintettel interveniálni nem óhajtok. Kérem azonban méltóságod közbenjárását, hogy őket itt a járásban a Dráva parti erődítéseknel alkalmazzuk, hogy ezzel a járás lakosságának nagymérvű (860 fő) igénybevételét csökkenteni lehessen. Ily módon felszabadultak fognak a mezőgazdasági munkákra rendelkezésre állni.”²⁹

A jelentésből világosan kiderül, hogy a főszolgabíró a rendelettel össze nem egyeztethetőnek tartja a csendőrök eljárását, valljuk meg, teljesen jogosan. Mivel a „fajmagyarok” is munkaszolgálatot teljesítettek, a főszolgabíró — miközben följelenti a csendőröket — legalább azt próbálja elérni, hogy ne a minden bizonnyal nem túl távoli erődítési munkálatoknál dolgoztassák az ő cigányait, hanem váltsák föl körzetének lakosságát. Az alispán helyett dr. Barri István, a vármegye II. főjegyzője válaszolt 1944. október 27-én: „Jelentésben foglaltakat tudomásul vettem, amelynek utolsó bekezdésében foglaltakat illetően Faludi ezredesnél közbenjártam és a kérés teljesítésére ígéretet nyertem.”³⁰

Valószínűnek tűnik, hogy a hatóságok másutt sem nézték tétlenül hasznos, dolgos cigányaik elvitelét. Erre utalhat a mohácsi polgármester eljárása is, aki a „cigány munkásszázadba beosztottak származásának igazolása” ügyében intézkedett. Hogy pontosan mit, az sajnos nem kideríthető, mivel az eredeti irat nincs meg.³¹

A cigányok maguk is tiltakoztak jogtalan elvitelük ellen. Bogdán József (Bence, túskevári járás — Zala vm.) 1944. szeptember 30-án bement a csurgói főszolgabírói hivatalba, ahol jegyzőkönyvet vettek föl panaszáról. Előadta, hogy Nyerges Pál, Nyerges Péter, Bogdán Péter, valamint Ignác György a szentai községi bíró írásban bemutatott bélyegmentes igazolása szerint 1944.

27 A tabi járás főszolgabírájának 4764/1944. sz., október 4-én kelt jelentése az alispánnak. Somogy Megyei Levéltár, alispáni i., 9—405.—18.045/1947.

28 A bükkösi körorvos 4.944. sz. k. o. 1944. október 31-i jelentése a szentlőrinci főszolgabírónak. A körorvos jelentésében szó szerint a következőket írta: „Jelentem, hogy az elmúlt hó folyamán a cigánytelepeket több ízben megnézve, azokat túrhető rendben találtam. A cigányok közül többen munkaszolgálaton vannak, az itthon lévők közt tetveset nem találtam. A rendtelenségek miatt a helyszínen intézkedtem.”

29 A siklói főszolgabíró 8058/1944. sz., október 4-i jelentése az alispánnak. Baranya Megyei Levéltár, siklós főszolgabíroság i., 9154/1944.

30 A pécsi alispán, 16.360/1944. sz., október 27-én kelt válasza a siklói főszolgabírónak, Baranya Megyei Levéltár, siklói főszolgabíroság i., 9154/1944.

31 Nyomára a Baranya Megyei Levéltárban, a mohácsi polgármester iratainak 1944-es mutatókönyvében bukkantam (2971/1944. sz. alatt).

év folyamán Szentán nyári mezőgazdasági munkálatokat végeztek, arattak, csépeltek. 1944. szeptember hó 23-án fent nevezetteket karhatalmilag összeszedték honvédelmi munkára és a berzencei községi bíró nem hajlandó kiadni olyan községi bizonyítványt, hogy nevezettek nyáron rendes részesmunkával foglalkoztak volna és hogy állandó lakóhellyel bíró, letelepedett egyének. Bogdán József (valószínűleg Bogdán Péternek az apja) kérte a hatóságot, a berzencei bíró utasíttassék a fenti bizonyítvány kiadására, mely szerint a felsorolt berzencei cigányok nem kóbor egyének, állandó lakóhellyel és munkával bírnak. 1944. október 10-én a berzencei bíró a kért bizonyítványt kiadta.³²

1944 október elején Zalasárszeg község határában egy lopási ügyben 4 cigányt elfogtak: Bogdán Ferenc (Iharosberény, 1866), Orsós István (Nemesvid, 1929), Orsós József (Bázakerettye, 1929), valamint Bogdán József (Baktüttös, 1907) teknővájó, vagyontalan, írni-olvasni nem tudó cigányokat. Bár magukat igazolni kellőképpen nem tudták, a lopás idejére alibit igazoltak. Ám, mint azt a csurgói főszolgabíró 1944. október 6-án kelt jelentése leszögezi: „... mert létfenntartásukat (kellően igazolni nem tudták), valamint mert rendes lakóhellyel nem rendelkeznek és mert a közbiztonságra veszélyesek” a csurgói főszolgabíró 1944. október 8-án utasította az iharosberényi csendőrparancsnokságot, hogy Bogdán Ferencet és Bogdán Józsefet (tehát a két idősebbet — K. L.) a marcali X. honvédkiegészítő parancsnoksághoz szállítsa el és adja át.”³³

1944 szeptemberében a napilapok is beszámoltak a kóbor és munkanélküli cigányok összeszedéséről. Így a Zalai Közlöny szeptember 25-én tudósított a nagykanizsai járásban végrehajtott razziáról, amelynek során a beszámoló szerint: „A nagykanizsai járás községeiben csendőreink végigfésülték a cigánytelepeket... a gazdasági életre káros és a közbiztonságra veszélyes elemeket elfogták, bekísérték őket Nagykanizsára, majd elszállították őket egy munkatáborba. A járás községeinek lakossága nagy megnyugvással vette a hatóságok intézkedését.”³⁴

Három nappal később a Somogyi Újság adta hírül, hogy: „Csendőreink végigfésülték a cigánytelepeket, és ahol munkátlan, csavargó cigányokat találtak, ezeket összeszedték és munkatáborba szállították... Hasonló intézkedéseket tettek a vármegye többi járásában is, a közönség nagy megnyugvással vette a hatóságok intézkedését.”³⁵

A szélsőjobboldali olvasók körében nagy tekintélyű Összetartás ugyanezen a napon apró hírei között arról számolt be, hogy: „Hódmezővásárhelyen, mint országSZerte, razziákat tartott a rendőrség a munkakerülő cigányok számbavételére. Összesen 100 munkaképes cigányt vettek jegyzékbe és átadták őket munkaszolgálatra.”³⁶

Másnapi számában már hosszabb tudósítást közölt a lap arról, hogy a cell-dömölki járás összes munkaképes cigányát, szám szerint 78-at, összeszedték a csendőrök. A lap — lehetséges, hogy csak kitalált — történetet is közölt az egyik cigány kálváriajáról, aki megtudva, hogy mi készül, szökni próbált. „Kollompár Dalfi” Ajkáig futott, de ott elfogták: „... váltig hangoztatta, hogy egyáltalán nem zsidó, származására nézve tiszta árja, magyar állampolgár, fog-

32 Somogy Megyei Levéltár, főszolgabíróság i., 5924/1944. szeptember 30.

33 Uo. 6032/1944. október 6—8.

34 Zalai Közlöny, 1944. szeptember 25.

35 Somogyi Újság, 1944. szeptember 28.

36 Összetartás, 1944. szeptember 28.

lalkozása pedig drótos iparos. »Dalfi« sirámai természetesen nem lágyították meg a hatóságok szívét, de az alsósági népzeneészeké sem, akik valami 20-an, primásostól, bőgőstől együtt a sárvári munkatáborba kerültek, pedig sirva bizonygatták, hogy ők milyen hasznos polgárai a magyar hazának.³⁷

A Fejérmegyei Napló október elején arról számolt be, hogy Zemplén vármegyében minden munkaképes cigány férfit, még a cigányzenészeket is, összegyűjtötték, Somogy vármegyében viszont a munkanélküli, csavargó cigányokat vitték csak munkatáborba.³⁸

A ténylegesen felállított cigány katonai munkásszázadok számának megállapítását az igen hiányos 1944-es iratanyag nem teszi lehetővé. Egészen bizonyosan csak azt lehet tudni, hogy fölállították a 32/I—II. (Véménd), valamint a 36/1. számú (Szekszárd) cigány katonai munkásszázadot. Az ide bevonultatott cigányok hátramaradt hozzátartozóinak a 6800/1942. ME rendelet alapján szabályosan fizették a hadisegélyt. A kiállított névjegyzékek alapján megállapítható, hogy a munkásszázadokhoz általában szeptember utolsó hetében vonultaták be a cigányokat.³⁹

Szekszárdon, miután a munkásszázad parancsnoka a névjegyzéket nemcsak aláírta, hanem hivatalos körpecséttel is ellátta (a felirat: M. kir. 36/1. cigány katonai munkásszázad), gyorsan jóváhagyták a hadisegélyeket. Így pl. T. F. élettársa és házasságon kívül született 8 gyermeke havi 330 pengőt⁴⁰, K. J. felesége és 6 gyermeke 276 pengőt kapott.⁴¹

Szekszárdról a városi polgármesteri hivatal nyilvántartása szerint összesen 9 cigány férfit vonultatottak be 1944 szeptemberében munkaszolgálatra.⁴²

Szekszárdnak volt pénze és viszonylag nagyvonalúan adott hadisegélyt a rászoruló cigányoknak. Hangony községből (Borsod vm.) 1944 szeptemberében 10 olyan cigány férfit vittek el, akiknek — ahogy a közigazgató megfogalmazta — „állandó foglalkozásuk nem volt”; feleségük, édesanyjuk hadisegélyt nem kaptak. A cigányasszonyok, nem kis bátorságról és állampolgári öntudatról téve tanúbizonyságot, október 23-án, szám szerint 10-en, megjelentek a körjegyzői hivatalban és előadták panaszukat. Mint a fölvevett jegyzőkönyvből kiderül, férfiak hozzátartozóikat 1944 szeptember havában „elvittek honvédelmi munkára Sajószentpéter községbe és azóta is honvédelmi munkát teljesítenek... Tisztelettel kérjük családunk részére a hadisegély megállapítását és sürgős kifizetését,

37 *Összetartás*, 1944. szeptember 29.

38 *Fejérmegyei Napló*, 1944. október 2. és október 6.

39 A 32/I.—II. sz. cigány katonai munkásszázad 1—1 db. névjegyzéke megtalálható: Baranya Megyei Levéltár, szentdienesi körjegyzőség i., 3617/1944. és a Baranya Megyei Levéltár, nagybicsérdi körjegyzőség i., 5301/1944. A 36/1. sz. cigány katonai munkásszázad 6 db. névjegyzéke megtalálható a Tolna Megyei Levéltár Szekszárd város polgármesterének i., 23.460; 23.466; 23.468; 23.469; 23.470 23.471/1944. sz. alatt. A névjegyzékek 1944. október 30-án érkeztek a polgármesteri hivatalba.

1945. március 12-én Missuray-Krug Lajos, az Országos Munkaerőgazdálkodási Központ egyik vezetője, egy értekezleten közölte, hogy „30 katonai munkásszázad vár bevetésre a jelenlegi országhatárokon belül”. Eddig semmiféle adatot sem sikerült találnom, amelyből kiderülne, hogy ebből hány volt cigány katonai munkásszázad. OL K 707. Nyilas Küm. 2. sz. cs.

40 Tolna Megyei Levéltár, Szekszárd város polgármesterének i., 23.471/1944. A városi főjegyző október 31-én írta alá a határozatot.

41 Uo. 23.470/1944. A városi főjegyző november 2-án írta alá a határozatot.

42 Szekszárdi polgármester 777/1944. sz. szeptember 28-án kelt értesítése a városi Közélelmezési Hivatalnak, amelyben arról tájékoztatták, hogy a mellékelt, 9 nevet tartalmazó jegyzéken szereplő férfiak a „honvédség élelmezésébe léptek” és ezért élelmezési jegyeiket tartásuk visza. Tolna Megyei Levéltár, Szekszárd város polgármesterének i., 21.707/1944.

mert már olyan nyomorban élünk, hogy családunk részére a hatósági listét sem tudjuk a kereskedésből megvásárolni.”⁴³

A körjegyző a cigányasszonyok panaszáról fölvett jegyzőkönyvet rövid jelentés kíséretében fölküldte az alispánnak. Ennek szövege szó szerint a következő:

„Alispán Úrnak, Miskolc.

Azokat a cigány férfiakat, akiknek állandó foglalkozásuk nem volt, 1944. szeptember havában a csendőrség összegyűjtötte és elszállította honvédelmi munkára. Ezeknek a családjáról eddig gondoskodás még nem történt. A hozzátartozók panaszáról készített jegyzőkönyvet betérjesztem, és felvilágosítást kérek arra nézve, hogy családjuk részére jár a hadisegély vagy nem? Ezek a cigányok nem katonai behívójeggyel, sem pedig honvédelmi munkajeggyel hívtak be, hanem egyszerűen összegyűjtötték őket és elszállították munkára. Ezekre vonatkozólag pedig a hadisegélyrendelet a segély folyósítása tekintetében intézkedést nem tartalmaz. Hangony, 1944. október hó 23. Aláírás: körjegyző.”⁴⁴

Mint látható, a hangonyi körjegyző jóindulata csak odáig terjedt, hogy a 10 cigányasszony panaszát alispánjának továbbította, de egyben ötletet is adott, hogy ha feljebbvalója jónak látja, mire hivatkozva utasíthassa vissza a hadisegély folyósítását.

A miskolci nyilas alispán csak 1945. január 9-én válaszolt a hangonyi körjegyzőnek. Válaszában meglepő őszinteséggel leszögezte, hogy vármegyéjében „... ily célra (ti. a hadimunkára elszállított cigányok segélyezésére — K. L.) semmilyen összegű pénz nem áll rendelkezésre.” Majd így folytatta: „Miután pedig a községi előljáráóság sem rendelkezhetik ügysegélyzési alappal és miután a cigányok nem katonai behívójeggyel, sem honvédelmi munkajeggyel hívtak be, a mai fennálló rendelkezések értelmében hadisegélyben nem részesíthetők hozzátartozóik. A kérdés egyedül úgy lenne megoldható, hogy tényleg fennforgó szükség esetén közadakozásból lennének a hozzátartozók valamelyest megsegíthetők. Miskolc, 1945. január 9.”⁴⁵

A válaszból egy valami bizonyosan kiderül: 1945. január 9-ig Borsod vármegyéből csak katonai munkaszolgálatra vitték el a cigány férfiak egy részét. Rokonaiknak, családtagjaiknak deportálástól nem kellett tartani.

De a családi segély megadása nem tartotta vissza a cigányokat a szökéstől. 1944. november 14-én Magyar Ferenc főhadnagy, a 36/1. sz. cigány munkásszázad parancsnoka jelentésében már 4 cigány (3 szekszárdi és 1 gyulai) szökéséről ad hírt azzal, hogy: „Mint hogy nevezettek megszöktek a századtól, minden munka alól kivonják magukat, a családi segélyre teljesen méltatlanok, így kérem azt tőlük megvonni.”⁴⁶

⁴³ A hangonyi körjegyzőségen 1944. október 23-án, 2196/1944. sz. alatt fölvett jkv. Az iraton B. E.-né sajátkezű aláírása szerepel, a többi cigányasszony nevét maga a jegyző írta le kézírással, mellettük apró X-jelek láthatók aláírás gyanánt. Borsod—Abaúj—Zemplén Megyei Levéltár, miskolci alispáni i., 20.952/1944.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Borsod vm. alispánjának 20.952/1944. sz. 1945. január 9-én kelt válasza Hangony község előljáráóságának, Borsod—Abaúj—Zemplén Megyei Levéltár, miskolci alispáni i., 20.952/1944.

⁴⁶ A 36/1. sz. cigány katonai munkásszázad parancsnokának 71/1944. sz. jelentése Gyulaj község előljáráóságának K. J. cigány szökéséről, Tolna Megyei Levéltár, Gyulaj nagyközség i., 2910/1944. és 76/1944. sz. jelentése ugyanaznap Szekszárd község előljáráóságának: Tolna Megyei Levéltár, Szekszárd város polgármesterének i., 24.565/1944.

Szórványos adatok állnak rendelkezésünkre arról, hogy mi történt azokkal a cigányokkal, akik megszöktek a munkaszolgálatból és elfogták őket. Büntetésük az esetek többségében a halál volt. Szökésért honvédeket és munkaszolgálatosokat végeztek ki a 13. gyalogos törzspótszázad parancsnokságának utasítására 1944 végén, 1945 elején. A szökésért kivégzett munkaszolgálatosok között egy Kolompár és 8 Lakatos nevű, valószínűleg cigány férfi volt.⁴⁷

Egy 1948-ban az államügyészségen fölvetett tanúvallomás szerint: „Nevezett Sz. L. tanút 1944. december elején, miután megszökött elfogták Piliscsaba környékén. A hadbíróság ítélete 1944. december 18-án vagy 19-én született meg, eszerint 17 embert 25-től 35-ig terjedő gumikorbács büntetésre ítélték, valamint 2 román származású katonát és 8 munkaszolgálatos cigányt halálra ítélték, az ítéletet végrehajtották. Sz. L. elmondta, hogy a kivégzés előtt, amikor még a fogdában voltak, több ízben beszélgetett a cigányokkal, akik elmondták, hogy valahol Esztergom környékén egy téglagyárban teljesítettek munkaszolgálatot, ahol légitámadást kaptak: Mint mondták, a légitámadás következtében az ott levő katonaság példájára ők is szanaszét futottak, majd néhány nap múlva az országon csendőrök fogták el őket, és így kerültek a piliscsabai északi táborba.”⁴⁸

47 Morva, 1970. 309—311.

48 Bp. FL/Aü. 83.292/1948.